

FETS HISTÒRICS I ARQUEOLÒGICS
DE PEDRES I ESCUTS A GUIMERÀ

Joan Duch i Mas

FETS HISTÒRICS I ARQUEOLÒGICS

DE PEDRES I ESCUTS A GUIMERÀ

Joan Duch Mas

Professor
del Centre Associat
UNED de Cervera

Els gravats rupestres de la vall dels Pous

són una mostra dels
petroglifs amb possi-
bles objectius fun-
cionals i rituals.

Les corbes de nivell

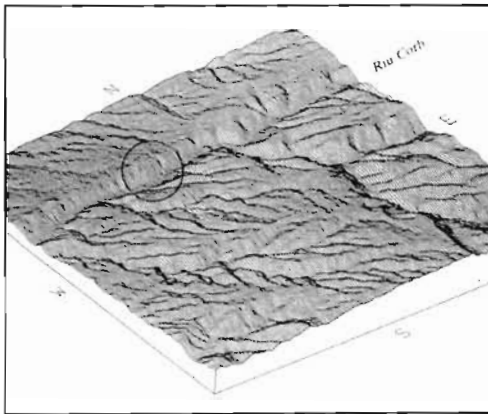
que marcaren la
formació del riu Corb
fixaren el cercle del
primer assentament en
la part solana de la
serra.

La primera planimetria

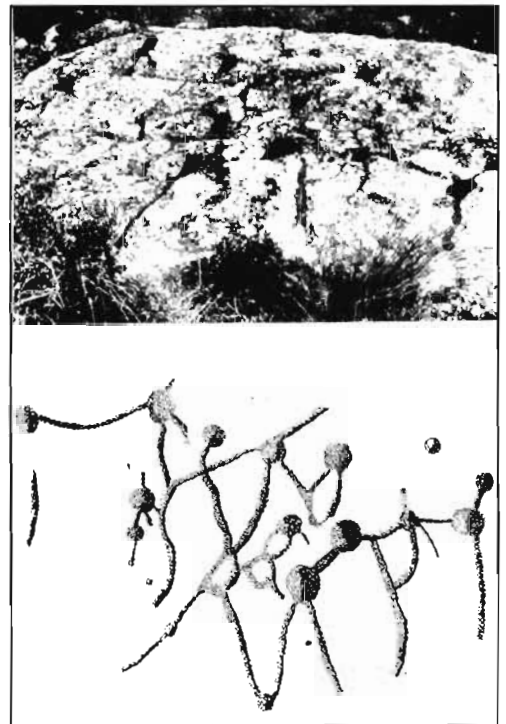
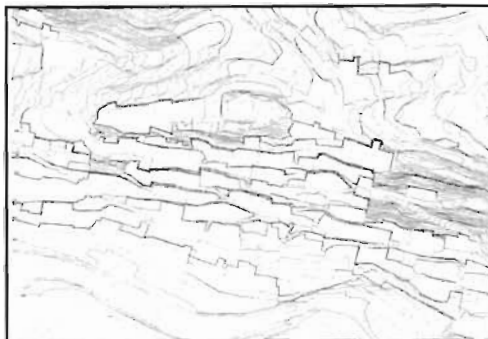
on s'observa
l'adaptació als pen-
dents per construir els
carrers i les places.

GUIMERÀ: PEDRES I ESCUTS

Dintre d'un espai medieval, els gravats sobre la pedra obren i complementen els capítols de la seva història. Si s'observa el traçat dels escuts heràldics sobre els monuments i edificis, es tindrà una lectura cronològica sobre la seva construcció. Si s'investiga sobre els senyals de cada escut, es dictarà part de la biografia de cada família i se'ns fixaran dades de la formació de Guimerà com a poble.

Un primer inventari de pedres gravades i d'escuts, treballats i localitzats als carrers i monuments de Guimerà, permeten observar, a més de la seva estructuració urbanística, un seguit de trets diferenciadors que marquen la seva evolució.

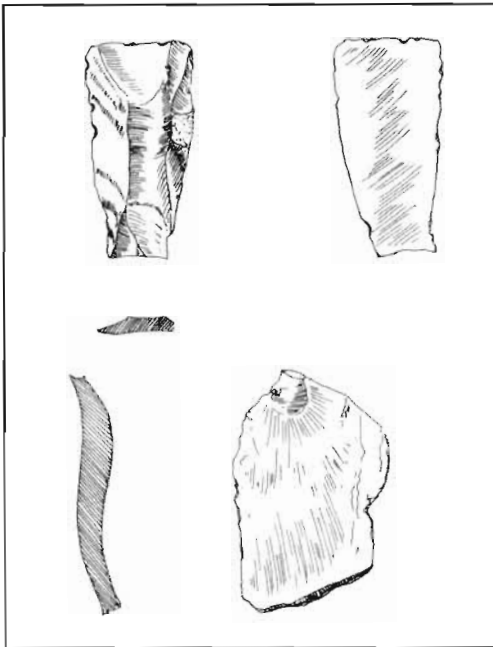

Això ens permet estudiar i dibuixar, com a primer objectiu, l'emplaçament de les estructures de l'acròpolis a fi de poder imaginar com era el lloc com a primer sistema defensiu i punt d'observatori.¹

Si el riu va marcar la vall i les corbes de nivell, aquestes fixaran els traçats i recorreguts dels carrers i places i també marcaran la xarxa d'espais per a vianants estrets i costeruts.²

Segons sembla, la vall del Corb té un ampli seguit de restes que mostren la riquesa arqueològica dels pobles construïts a l'entorn del riu Corb, des del Neolític fins a la baixa Edat Mitjana.³

Recordem els treballs publicats sobre els gravats rupestres o petroglifs en diferents parts dels pobles de la vall i, molt especial-

ment, els gravats de la Font dels Pous,⁴ al terme de Guimerà, on es mostren diverses expressions artístiques o funcionals dels pobladors anteriors als primers agricultors.⁵ Són el complement dels escrits i documents dels arxius.

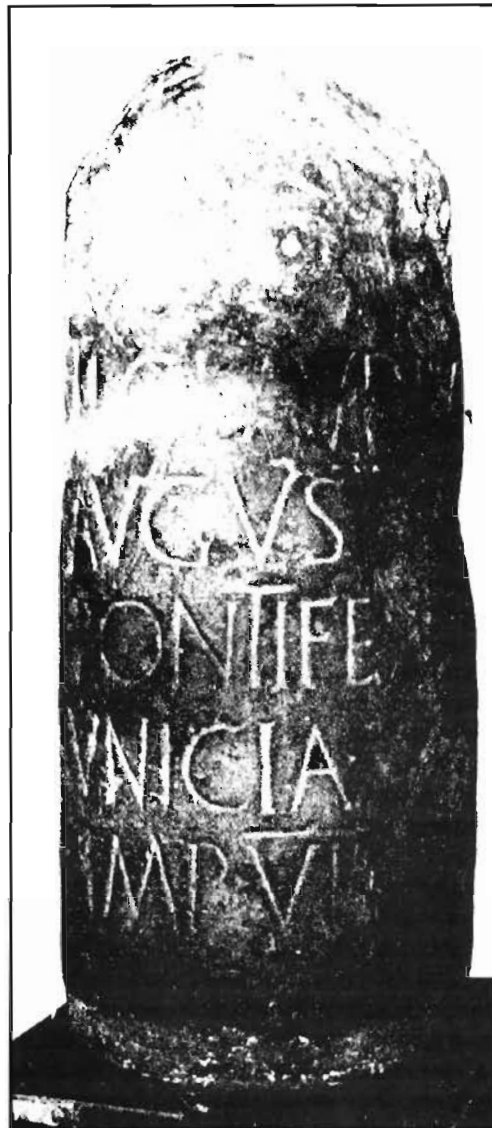
1. PRIMERS SIGNES

Marcar, gravar, dibuixar i ratllar són, doncs, les primeres manifestacions fetes per l'home. Els estris emprats formen part des d'un tros de sílex, a les escarpres, buixardes, escodes i martells. A cada moment hi ha motius per deixar signes del temps, des de la Prehistòria

a l'actualitat. Avui hi ha constància dels primers pobladors de l'acròpolis de Guimerà en les empremtes de la cultura ibèrica que permeten donar una cronologia del seu pas per les terres dels primers pagesos.⁶

Els ibers ens confirmen que les restes del seu pas i la seva estada per la vall del Corb està ben documentada.⁷

Les restes de sílex que s'han localitzat al terme municipal de Guimerà confirmen una primera població des de la Prehistòria.

El mil·liari romà, avui desaparegut, és una mostra arqueològica del pas d'una via romana per la vall del Corb.

L'excavació del basament de la torre del castell de Guimerà va permetre identificar un estrat d'època ibèrica just per sobre de la roca natural, moment cultural confirmat per l'aparició de fragments d'*oenochoe* de ceràmica ibèrica oxidada.⁸

Els treballs van posar al descobert restes d'una estructura murària i d'un estrat d'època ibèrica amb una cronologia relativa situable als voltants del segle III-II a C.⁹

Així l'arqueologia pot afirmar que els nivells ibèrics "indiquen una ocupació del tossal en uns moments propers als segles III-II a C. com queda testimoni per ceràmica de vernís negre".¹⁰

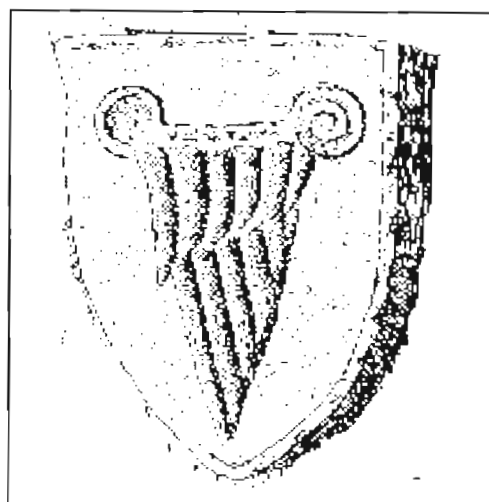
Aquesta valoració permet establir que els primers pobladors s'establiren en aquestes terres.

La localització de dos grafitis en la cara interna dels murs d'elevació de la torre, a uns dos

La ceràmica pintada ibèrica i les restes de diferents poblats

confirmen la formació dels pobles de la vall.

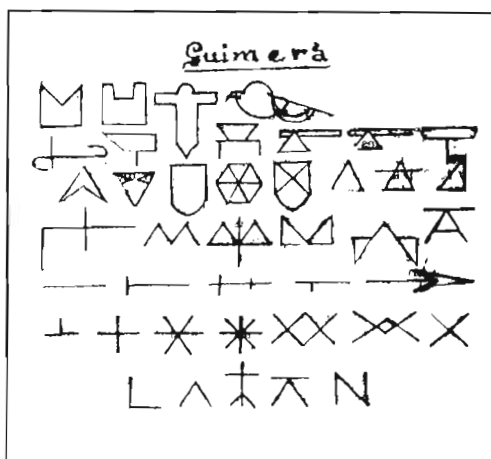
L'escut dels Alemany marca la identificació en els edificis medievals i confirma la seva cronologia.

Un rectangle fraccionat per línies verticals i horitzontals.

Hem comprovat que els romans ens han deixat testimonis del seu pas per la vall del Corb i per Guimerà. Dos d'aquests elements són: un grafit sobre ceràmica amb la marca d'un terrisser (MERCAT...), interpretat com mercator¹¹ i un mil·liari, avui desaparegut, que marcava la via romana de Barcino a Ilerda trobat a la vil·la romana dels "Palaus",¹² vil·la romana situada entre Vallfogona i Guimerà. Aquest mil·liari data del segle I d. C. i indica la cronologia de la construcció o restauració de la via romana, en temps de l'emperador Tiberi Claudi.¹³ Aquestes dues dades i el seguit de jaciments romans al llarg del riu Corb, permeten assegurar que la romanització fou important.

Senyals de picapedrers localitzats per J. Tous a Guimerà

Grafit en les parets de fonamentació de la torre de guaita

L'arqueologia i els picapedrers

Els senyals dels picapedrers són també estimables aportacions cronològiques. Els arqueòlegs tenen com una primera activitat fer una lectura acurada de tota classe de traces humanes, fetes, entre altres materials, sobre la pedra.

Què s'hi pot trobar? Què hi podem llegir? Podem investigar la grafia que han deixat sobre els carreus de pedra saulonenca o sorrenca; les pedres recuperades de parets d'altres edificis; els diferents tipus d'elements amb senyals i gravats, així com els carreus ben treballats amb escuts, ajuden a obtenir la cronologia dels principals monuments de Guimerà.¹⁴

L'Edat Mitja és un període històric on les marques dels picapedrers són com altres senyals que a partir del romànic, seran com la mostra simplificada d'un abecedari i també de gravats funcionals dels equips de picapedrers. Aquelles colles van deixar la seva mostra des

Tros d'estela funerària que està empotrada en una paret del carrer del Portal que podria formar part de l'antic cementiri.

metres del paviment, mostren un primer poblament que fa pensar en un primer sistema defensiu.

A més de restes de ceràmica ibèrica, entre les marques i senyals, podem destacar:

Una figura antropomorfa esquemàtica, en un dels gravats amb les cames i braços oberts.

de les primeres aportacions dels introductors llombards a cada moment del romànic i, més tard, de l'estil gòtic.¹⁵

Els picapedrers, ofici de tots els temps, han ajudat a fer la lectura dels períodes històrics passats. El picapedrer cada dia sortia de casa amb les eines dins un sac. L'escarpa, martells i altres peces feien del seu taller un espai per preparar els muntants de les portes, bancs, làpides, escales, rodets per a l'era, cures, i, de tant en tant, algun encàrrec de finestrals artístics.

Hi ha signes gravats a la pedra que són senyals personals i utilitaris d'un treball que calia remunerar per part del contractista.

Els senyals heràldics

Una vegada el terreny estarà repartit entre baronies i comtats cada família imposarà la seva rúbrica i els seus senyals fets en forma d'escuts.

En un primer inventari se'ns recomana fer un seguiment de les restes actuals de la torre, de les estructures del castell, de les restes de l'església romànica, de la gòtica, dels seus capitells, les creus de terme i dels monestirs cistercencs, la Bovera, restes del de Vallsanta, així com de la capella de Sant Esteve de la plaça i d'alguns escuts i grafitos en diversos carrers.

Els escuts són també els senyals ben escripturats per a fer el seguiment arqueològic del conjunt historicoartístic de Guimerà. Són els escuts que hi ha esculpits en els portals de les famílies Cervelló, Alemany, Pinós i Castre i vescomte d'Evol, que certifiquen l'estada o senyoriu a la vila. Cada escut és la marca d'un orgull, d'una família i pactes d'una herència.

Els nombrosos senyals trobats a la vall del Corb són una prova de les influències rebudes per l'arribada dels moviments defensius de les poblacions i del mateix Cister. Es parla de famílies senceres de treballadors. Està documentat el seu pas en temps dels Templers i dels constructors de Vallbona de les Monges, la Bovera i Vallsanta.¹⁶

2 ELS CERVELLÓ I ELS ALEMANY (s.XI i XII)

Entre les famílies capdavanteres de la conquesta, inclosos entre els celebrats i mítics, 9 cavallers de la Terra o Barons de la Fama, són citats i comentats els nobles Cervelló, Cervera Alemany, Montcada, Anglesola, Erill, Pinós... Molts d'ells deixaren constància del

seu pas per Guimerà durant els segles que van del XI al XV.¹⁷

Documentalment les famílies o senyoriu dels Cervelló formaven amb els Alemany una variada i complexa família. Moltes vegades formen un mateix cognom i les famílies s'ajunten i, més tard, se separen. Hi ha moments que predomina una línia genealògica i desapareix l'altre entorn heràldic. Els notaris eren els que

L'escut dels CERVELLÓ
es localitza sobretot en les restes del monestir de Vallsanta

L'escut dels CERVERA
es pot observar al monestir de VALLBONA i confirma una semblant heràldica amb els Cervelló.

El monestir de Vallsanta,
edificat a principis del segle XIII, mostra els escuts dels Cervelló com a senyal dels qui van ajudar a la seva construcció.

L'heràldica dels Alemany

es localitza també als porxos romànic i gòtic de l'antic monestir de la Bovera.

L'escut dels Cervelló a Vallsanta

, especialment en l'absis de l'església, encara conservat, s'observa en diferents capitells i en les restes de la capella dels Boixadors.

confirmaven les herències i la història dels hereus amb el nom i cognoms.

Per altra part, també la història, en aquest temps, està lligada amb la família Cervera que tenia, amb el cervol, el mateix o semblant escut dels Cervelló.¹⁸ També és necessari fer observar l'altra heràldica semblant, la dels Boixadors, que tenen al seu escut una sirvia amb dues banyes esmotxades. Així s'ha escrit per historiadors, sobre l'associació del cervol amb la dinastia dels Boixadors, determinat per un sarcòfag localitzat entre les restes del monestir de Santa Maria de Vallsanta que farà necessari reconstruir part de la seva història.¹⁹

Els Cervelló i Alemany. Segles XI

Escut: un cervol

Família de Cervelló i Alemany de Cervelló.

L'escut dels Cervelló el trobem a les restes del monestir de Vallsanta. El dels Alemany, a la Bovera, Guimerà i Vallsanta.

Fonaments històrics

Una de les primeres notícies dels Cervelló està documentada en Hug de Cervelló, el primer que portà aquest nom i fou el

re poblador a l'entorn de Santa Coloma de Queralt (1029-1030).²⁰ També al mateix temps, es parla dels senyors Alemany, el 1053 Guerau Alemany del senyoriu de Cervelló o de la Llacuna va posar els castells de la seva baronia sota l'autoritat de Ramon Berenguer i de Barcelona.²¹ En un mateix espai, els cognoms Cervelló i Alemany obren la història d'aquestes terres que serien l'entrada a la Vall del Corb.

Segle XII

Molt aviat apareixen els primers documents relatius al castell de Guimerà; així, a la segona meitat del s.XII, passà a ésser patrimoni de la noble família de Cervelló.

Hug de Cervelló, arquebisbe de Tarragona en son testament de l'any 1171, "llegà el territori de Guimerà al seu germà, Guillem de Camarasa i aquest, per via de llegat testamentari fet en 1172, el cedia a sa esposa Berenguera i al seu fill Ramon d'Òdena fins que el seu germà, Guerau Alemany de Cervelló, els hagués pagat la quantitat de 110 morabatins."

Per a Sanç Capdevila,²² Guerau Alemany VII, en son testament de l'any 1180, donà a son net Guerau Alemany, els castells de Veciana, Montfalcó, Tallada, Camarasa, Cubells, Cervera, Alós, Marcobau, Tudela, Artesa, Guimerà, Talladell i tots els immobles que posseïa a l'Urgell provinents de son avi matern Guillem Ramon de Camarasa.

Amb tot, la genealogia dels Guerau Alemany, descrita en part per A. Puig,²³ els posa una numeració diferent.

Durant el segle XII hi ha constància d'aquests noms:

Un Hug de Cervelló és considerat repoblador de la zona alta del riu Corb, a la primera meitat del segle XI. Un Guerau Alemany té el senyoriu de Cervelló. Se cita el senyor Guillem de Camarasa i, també, un Guillem de Cervera.

Seria molt important saber quan els Cervelló i Alemany són una mateixa família i quan l'escut dels Alemany representa un sol senyoriu. Aquest podria fixar-se el 1220, quan Guerau Alemany va comprar el castell de Guimerà a Guillem de Cervera.

Confirmació arqueològica

L'escut de la família Cervelló (un cervol), no té constància en cap edifici del recinte del poble de Guimerà i sí dels Alemany.

Els escuts dels Cervelló es poden observar en diversos capitells dels nervis de l'absis de Vallsanta, en una pedra localitzada entre les restes del monestir, on hi ha gravat l'escut del cervol, no ben conservat.

Els escuts, més nombrosos, es troben esculpits en una figura jaient, clau de volta i sarcòfags de Vallsanta entre les restes i elements arquitectònics de la capella erigida per Bernat de Boixadors. Aquestes restes estan datades dintre d'una cronologia pròpia de l'estil gòtic del segle XIV.

Tampoc els Cervelló eren presents a l'obra de l'església gòtica la datació de la qual està confirmada del segle XIV, i sí els Alemany.

Pel que fa a les restes del monestir de la Bovera, del segle XII, no s'han identificat escuts o senyals dels Cervelló, i sí, molt repetits, els dels Alemany.

Mentre la torre i les primeres dependències del castell de Guimerà s'estaven edificant, els senyors feien poques estades i estaven implicats amb altres senyories territorials del seu mateix llinatge.

3. ELS SENYORS ALEMANY (Segles XIII-XIV)

Pels escuts localitzats a Guimerà, l'heràldica dels Alemany mostra que fou molt important i com sembla, per Piquer i Jover, els Alemany són del tronc dels Cervelló.²⁴

Escut: una ala

- Els Alemany, a l'església gòtica..
- Escut al claustre romànic de la Bovera.
- Heràldica dels Alemanys a les restes del monestir de Vallsanta.
- Escut dels Alemany a la capella de Sant Esteve de la Plaça.
- Escut dels Alemany al carrer de les Piques.

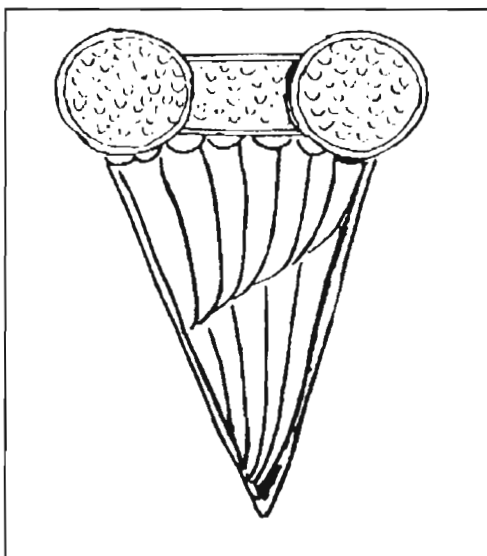
Escuts amb diverses ales

- Porta d'Orient i de Ponent, una família.

Documentació històrica

Consta als documents que l'any 1220 Guillem de Cervera traspassa per via de venda el castell de Guimerà a Guerau Alemany, família que ja no era, segons Capdevila(1927), de la nissaga dels Cervelló.

Ramon Alemany, fill de Guerau Alemany, fundà una capellania a la capella del castell l'any 1272.

Els senyors d'Alemany són els constructors, amb els Rocabertí, de l'església gòtica al segle XIV. L'escut amb l'ala és el més repetit en els capitells de la portalada i en l'interior.

L'escut dels Alemany es localitza al claustre romànic de la Bovera.
Al s.XII és l'única heràldica, junt amb la creu de sant Benet.

1280, Guerau Alemany, germà de Ramon Alemany, espòs de Sibil·la de Guimerà, estava casat amb Guevara de Rocabertí. Així en la inscripció del sarcòfag que hi ha al monestir de Vallbona de les Monges, hi consta que hi fou enterrada Sibil·la de Guimerà, la seva muller.²⁵

1294. Del pergami reial de Jaume II ." Sàpiga tothom que nós Jaume, per la gràcia de Déu, (...), com que per part del noble en Ramon Alemany, estimat conseller, cortesà, súbdit nostre ens ha estat humilment suplicat vist que al seu lloc de Guimerà no es feia mercat

L'ala de l'escut dels Alemany es va localitzar a la capella de sant Esteve de la Plaça amb una cronologia de plena Edat Mitja.

públic, que ens dignéssim atorgar-li la gràcia que en dit lloc es faci i es celebri mercat (...) "el dimecres de cada setmana..."³⁵ Porta la data de 18 de juliol de 1294.

Ramon Alemany de Cervelló era casat amb GERALDA de Cervera, filla de Ramon de Cervera i Miracle d'Urgell. És un dels homes més preeminents de Catalunya. Morí a conseqüència de la conquesta de Mallorca.²⁷ En el seu testament disposa ser enterrat a Santes Creus. Guerau Alemany fundà una capellania al monestir de Vallsanta l'any de 1304.

Sarcòfag i escuts dels Alemany

a la plaça del monestir, antic fossar del cenobi de Vallbona.

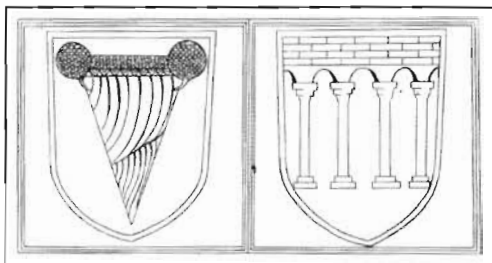

Dades arqueològiques

En data de 1280 hi ha constància del trasllat d'un sarcòfag de la família Alemany al cementiri del monestir de Vallbona.

Aquesta lauda sepulcral és de Sibil·la de Guimerà, esposa de Guerau Alemany, i germana d'Eliardis de Guimerà, abadessa de Vallsanta, i forma part del sarcòfag que es troba a la plaça, antic cementiri monacal de Vallbona de les Monges, al costat de dit monestir.

Dibuix sobre el sarcòfag de Sibil·la de Guimerà (1280), on l'escut amb l'ala dels Alemany és repetit per dues vegades.

4. EL SEGLE XIV. ELS ALEMANY I ROCABERTÍ

Els Alemany i Rocabertí

Amb el matrimoni de Guerau Alemany amb Guevara de Rocabertí, s'inicia en la baronia de Guimerà una nova nissaga en el primer terç del segle XIV: els Rocabertí, emparentats amb la noblesa religiosa tarragonina.²⁸ Aquesta família, davant la necessitat d'un millor centre religiós i l'augment de la població, resolgueren enderrocar part de l'església romànica i edificaren la nova d'estil gòtic.

1326. Està documentada la mort de Guerau Alemany.

1333. Per uns fets "entre partits dinàstics" al camp de Tarragona, aquesta baronia estava dividida en dos partits. Un episodi d'aquests

Una descoberta al carrer de les Piques d'uns escuts dels Alemany, Rocabertí i Castre del segle XIV-XV (localitzats en un portal de dit carrer), confirma la pertinença d'aquestes estructures a l'època medieval.

esdeveniments va portar a resguardar un presoner de l'Infant Joan. Fou rescatat i traslladat al castell de Guimerà. Les forces assaltants provinents de Tarragona es trobaren davant una fortalesa completament emmurallada i es retiraren.

En aquells temps, Guevara de Rocabertí era la senyora de Guimerà, germana del paborde de Tarragona.²⁹ I consta que Guevara de Rocabertí, a la seva mort, fou enterrada a la catedral de Tarragona, l'any 1366.

Els Rocabertí

Escut: Una figura heràldica d'un roc o torre d'escacs

Fets històrics

L'any 1333 el recinte del castell de Guimerà era totalment emmurallat.

Els "cavallers", assaltants del castell, havien de pujar per la costa del Vall i es trobaren amb el portal i recinte ben tancats per la part nord. Al sud, també presentava diferents parets-murallades i l'entrada principal ben defensada.

Els portals d'Orient i de Ponent encara no estaven edificats o reestructurats amb els escuts de les famílies Alemany i Pinós.

Aquesta família estava emparentada amb Dalmau IV de Rocabertí i d'Urgell³⁰ (1309-1324).

Confirmació arqueològica

Escut amb una ala

Els escuts amb una ala dels Alemany es localitzen als capitells de la façana de l'església, en una clau de volta de la nau interior i en els dos capitells de la base del primer arc.

La descoberta dels escuts dels Urgell als capitells de la façana confirmen les relacions amb els Rocabertí i Alemany.

Als capitells del porxo romànic de la Bovera hi ha l'escut amb gravats de l'ala dels Alemany i la creu de Sant Benet.

Les restes de Vallsanta mostren petits capitells amb l'ala dins d'un escut.

Al carrer de les Piques i en un escut d'una portalada es conserva l'escut amb una sola ala.

A la capella de Sant Esteve, l'escut amb una ala a l'inici d'un arc gòtic.

Escut dels Alemany a la Bovera, tant al porxo romànic com, 6 vegades, al gòtic

Els Rocabertí i Alemany en un dels capitells de la portalada de l'església gòtica.

L'Escut de la família Rocabertí entre els Alemany i els Guimerà en un capitell del porxo gòtic de la Bovera on es repeteix 24 vegades.

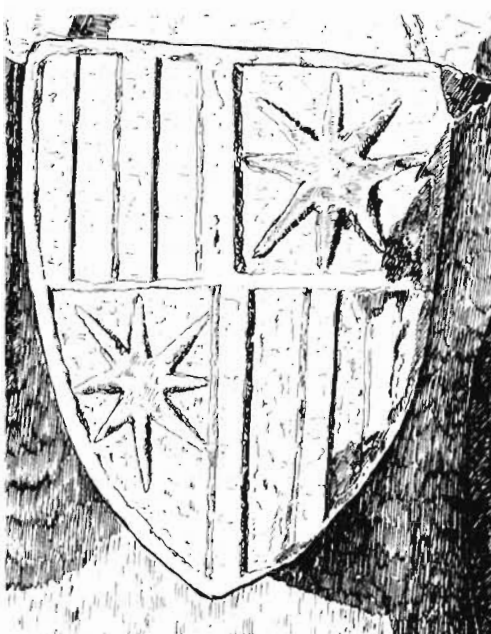
Els Castre d'Aragó i Pinós deixaren un escut a la part alta del campanar ajudant a la seva datació a la meitat del segle XV.

L'escut dels Castre també s'ha localitzat en la part baixa del poble, al carrer de les Piques.

L'escut dels Rocabertí amb 6 rocs o en els capitells de l'entrada de l'església de Guimerà.

L'entrada del Pinós amb el casament amb la família Alemany i Castre deixarà construïts els portals d'entrada a finals del segle XIV i principis del XV.

Al segle XIV, amb l'entrada d'una nova família de la mà Felip de Castre i d'Aragó, una nova marca heràldica nomenarà la cronologia dels edificis del poble de Guimerà i a la Bovera.

Dos o tres ales

En trobem als portals d'Orient i de Ponent.

Els escuts dels Rocabertí han quedat localitzats als capitells de l'església gòtica, al carrer de les Piques i al porxo gòtic de la Bovera.

Totes aquestes mostres heràldiques i arqueològiques ens situen al segle XIV.

FELIP DE CASTRE I FRANCESCA ALEMANY

El segle XIV fou molt important en la història de Guimerà. A mitjan segle, i amb el casament de l'hereva del castell, Francesca Alemany, filla de Guerau Alemany i de Guevara de Rocabertí, amb Felip de Castre, besnét del rei Jaume, el Conqueridor, es donà l'entrada a una nova família i nova heràldica a Guimerà, els Castre.³¹

Escut: quatre pals catalans i dos estrelles de vuit puntes

L'escut de la noble família de Castre d'Aragó estava format pels quatre pals catalans (dalt-esquerra i baix-dreta), provinents de la família reial i de dos estrelles de vuit puntes situades una a cada costat, com les pròpies dels Castre d'Aragó.

Fets històrics

1343. Els homes de Guimerà feren l'homenatge, al seu senyor, Felip de Castre i d'Aragó, el 19 d'octubre de 1343.

1359. Mort Felip, la vídua comprà al rei Pere el MER I MIXT IMPERI i tota la jurisdicció criminal pertanyent al castell de Guimerà pel preu de 20.000 sous, segons escriptura calendarada el 9 de desembre de 1359.

1366. Francesca va morir en 1366 i va deixar dues filles: Aldonça, que va heretar el castell, i Francesca, que professà de monja a Vallsanta.

Confirmacions arqueològiques

En aquest temps s'estava construint l'església i el campanar. Els portals i el reforçament i tancament de les muralles serà obra de la família Pinós (1393). S'estava construint la paret-muralla, avui encara conservada, que va del castell a la base del campanar.³² L'escut dels Castre està localitzat al carrer de les Piques, en una creu de terme i també al porxo de la Bovera.

ELS CASTRE I ELS CASTRE PINÓS

També serà, a l'acabament del segle XIV, quan tindrà lloc l'entrada dels Pinós amb el casament d'Aldonça de Castre i Alemany amb Bernat Galceran de Pinós i de Fenollet, vescomte d'Illa i Canet i senyor de Guimerà.

- Guerau Alemany (1316-1326) - Guevara de Rocaberti (1326-1343)
- Francesca Alemany (1343-1366) - Felip de Castre (1343-1354)
- Felip de Castre i Alemany (1366-1371) - Joana de Castella.
- Aldonça de Castre i Alemany (1371-1378) - Bernat Galceran de Castre, de Pinós i de Fenollet, vescomte d'Illa i de Canet, (1371-1425)
- Pere Galceran de Castre i de Pinós (1418) - Joana de Trameced
- Felip Galceran (1425-1461) - Magdalena d'Anglesola
- Felip Galceran (VI), (1428-1455)

L'escut dels Pinós és representat per una o diverses pinyes. En dos escuts conservats podem veure tres pinyes a dalt i a la dreta, i tres pinyes a baix i a l'esquerra. L'escut situat en la part superior del campanar pot correspondre al temps de Felip Galceran V de Castre Pinós (1425- 28) o bé de Felip Galceran VI de Castre Pinós (1428- 1442).³³

El poble va fer de la plaça davant de la capella de sant Esteve el centre de la vila i del recinte emmurallat, tancat amb els portals d'Orient i Ponent, i tenint pel sud la frontera natural del riu Corb.

5. L'ACRÒPOLIS

Les diferents hipòtesis sobre la ubicació de l'antiga església romànica es basen en els pocs documents que citen una església o una capella al castell o al seu entorn.

Les restes arqueològiques aporten coneixements d'uns elements arquitectònics romànics que podrien formar part d'un edifici romànic propi del segle XII i estaria situat al mateix emplaçament de l'actual.

Fonaments històrics

Al costat del castell s'hi construí una petita església romànica, de la qual es té notícies l'any 1154. Bernat Tort, arquebisbe de Tarragona, reestructura els límits de la Seu Metropolitana i reclama de Vic l'arxiprestat de Sant Martí. En una butlla que obté del papa Anastasi IV, expedida des de Sant Joan del

Des de 1154 hi ha documentació històrica confirmada per la recuperació de capitells romànics del segle XII.

La gàrgola, les mènsules i altres restes, que podien ser reutilitzades, presenten formes arcaïtzants romàniques.

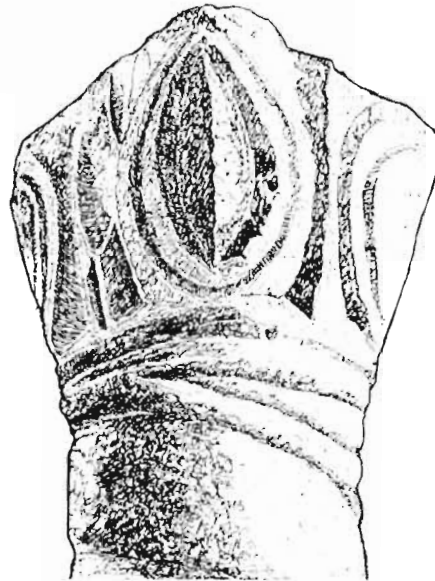

Capitell romànic localitzat en una casa del centre de la població que també formaria part de l'esglésiola romànica.

Laterà, apareix la parròquia de Guimerà com una de les confirmades pel Papa a l'església tarragonina.³⁴

Així, el castell de Guimerà ja és citat a la primèria del segle XI, i la primitiva parròquia, que el 1154 fou unida a l'arxidiòcesi de Tarragona, formava part, abans d'aquesta data, de la diòcesi de Vic i Osona.

Capitell de característiques senzilles i de factura romànica del segle XI.

Una finestra nua i estirada com una espitllera és l'únic motiu decoratiu i funcional a la façana en lloc de la rosassa.

Capitell romànic, conservat a la rectoria, al costat de l'església, mostra influències cistercenques amb una cronologia del segle XIII.

Al començament del segle XIII Ramon Alemany, senyor de Guimerà, fundà un benefici a l'església de Santa Maria de Guimerà de patronat de la família Alemany.³⁵

El 1344 Felip de Castre i Francesca Alemany elegiren Jaume Garcia per a substituir el beneficiat Arnau Colom, difunt. La rectoria de la parròquia, tanmateix, era de col·lació de l'arquebisbe.

Al començament del segle XIV. S'aixecà una nova església. Procedent d'aquesta església es conserva al Museu Episcopal de Vic el famós retaule del Mestre de Guimerà, Ramon de Mur (1410-1412), peça clau de la pintura gòtica catalana.³⁶

Els capitells romànics: certificacions arqueològiques

Església romànica

Els capitells confirmen l'existència de les restes d'una església romànica a l'acròpolis de Guimerà.

El campanar va funcionar com a torre de defensa en la primera guerra Carlina de 1835. Un escut en la part alta confirma una cronologia del segle XV.

Capitell a)

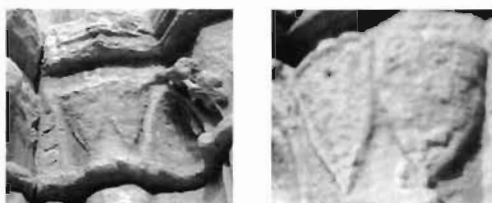
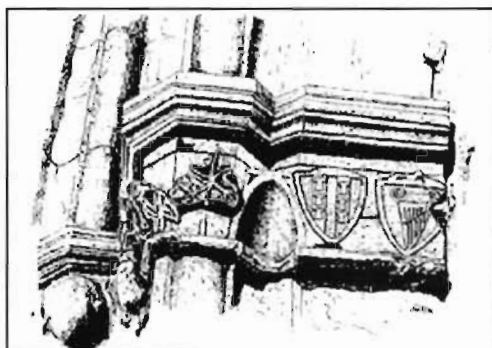
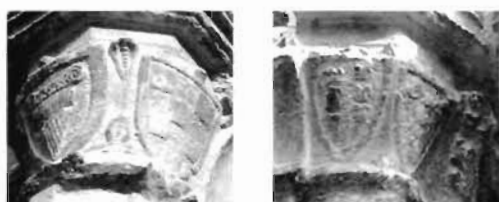
S'estructura en un tambor i fust monolític. Presenta les quatre cares decorades amb motius geomètrics i vegetals: en dues de les cares es representa una sexifòlia emmarcada per un cercle i amb els foliols perfectament marcats amb solcs. En una altra cara tota l'alçada del tambor és ocupada per quatre foliols lanceolats, bisellats, que dibuixen una flor de quatre pètals.

Les mènsules i la gàrgola mostren factura arcaïtzant i amb motius romànics.

Capitell b)

Conservat com l'anterior al museu de Guimerà, va ser reutilitzat en algun moment com a pica, ja que presenta la part interior buidada. El tambor està decorat amb un motiu

que es repeteix a les quatre cares: els extrems del cistell estan ocupats per dues formes corbades que emmarquen l'angle. Al bell mig del bloc es disposa una figuració humana de mig cos, de la qual sols s'endevina la cara, tractada amb uns trets molt elementals, i els braços.

Capitell c)

Presenta el tambor i el fust en un bloc monolític. El fust està ornamentat amb dues motllures helicoides. Els extrems del cistell s'han rebaixat per tal d'aconseguir una corba que emmarca l'angle. Aquestes formes corbes queden separades, al bell mig del tambor per una línia vertical.

Capitell d)

Guardat a la rectoria, té una estructura troncopiramidal invertida i presenta les quatre cares del tambor decorades, amb motiu ornamental basat en un entrellaçat que recorda els treballs de la cistelleria.

Però el tipus de decoració d'aquests capitells, que recorda els repertoris preromànics i el de les primeres produccions

romàniques, ens duu a situar-los cronològicament cap al segle XI.³⁷

Les mènsules que serveixen la cornisa, presenten una sèrie de mascarons, de característiques romàniques, a estudiar i identificar com a possibles elements recuperats de l'antiga l'església.

Una portalada romànica, situada a la paret de la rectoria, comunicava amb l'antic fossar, ubicat al sud de l'església romànica. Una altra portalada, avui cegada, permetia l'accés directe des de la nau de l'església al fossar, avui finestrals de la rectoria.

Lectura de les pedres

La sexifòlia que apareix en el primer capitell descrit és un motiu que es troba en conjunts propis del segle XI (encara que com a motiu decoratiu s'utilitzarà al llarg de tot el romànic).

La representació dels trets més elementals antropomòrfics és també habitual dins d'aquesta cronologia, com també en la capella del castell de Vallfogona de Riucorb.

Les diverses mènsules

estàn decorades amb motius florals, formes antropològiques i motius vegetals.

Els escuts de les famílies Alemany, Rocaberti i d'Urgell.

Motius decoratius d'elements florals i mènsules

entre els escuts.

Escuts dels Alemany i Rocaberti.

A la part esquerra de la porta es repeteixen els mateixos motius decoratius i heràldics.

Els escuts dels Alemany i Rocaberti

estàn ben treballats i conservats només en els dos primers.

Els escuts d'Urgell i Alemany

queden desdibuixats i molt erosionats. Mostren els primers anys de la construcció de l'església al segle XIII.

Els motius florals i els caps

es conserven en la meitat propera a la porta.

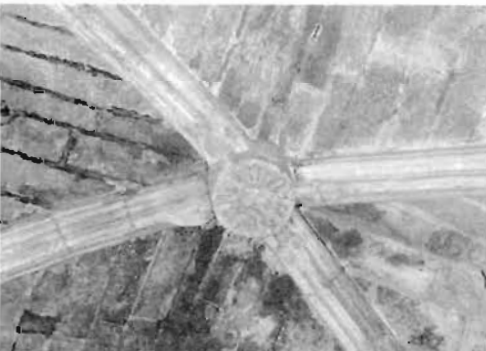
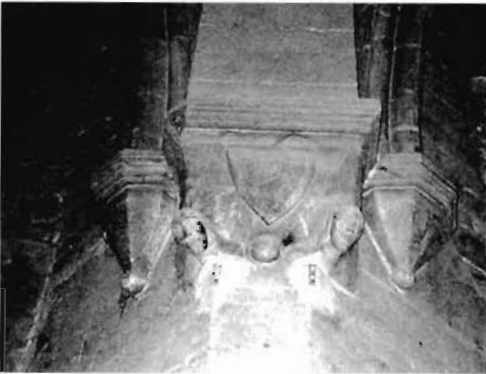
L'interior de l'edifici
està format per una sola nau, amb tres arcades d'estil gòtic de mitjan segle XIV. Hi ha constància de restauracions i ampliacions en dues capelles als segles XVIII i XIX. L'absis també es va acabar de projectar i realitzar a partir de 1861.

L'església gòtica
presenta signes, gravats i escuts que confirmen les dades històriques de l'edifici del segle XIV.

Els capitells de la primera arcada de la nau
porten gravada l'ala dels Alemany, així com a la clau de volta.

Les capelles petites,
no restaurades, conserven l'estructura del primer projecte amb la seva clau de volta.

L'església restaurada de Sant Joan
(segle XV), mostra en dos capitells de la base de l'arcada les pinyes dels Pinós i altres dos amb les lletres Su.

El tercer capitell s'emparenta amb un tipus de capitell molt senzill, el paral·lel més proper del qual es troba en els capitells utilitzats a l'interior de l'església de Sant Quirze de Pedret.

El quart capitell s'emmarca dins una cronologia molt tardana concretament dins del segle XIII, vinculat com ja hem esmentat amb els repertoris cistercencs i, doncs, té una procedència diferent a la dels altres capitells o bé és representatiu d'una reforma o modificació del mateix edifici.³⁸

L'ESGLÉSIA GÒTICA

Guerau Alemany i la seva esposa, Guevara de Rocabertí, senyors de Guimerà, obren una època de millores per a la formació i tancament de la vila closa i per haver començat la construcció de l'església gòtica.³⁹ Amb l'estudi dels escuts que decoren la sèrie de capitells de la portada, es confirma la datació durant la primera meitat del segle XIV. Durant aquest període de temps, hi ha documentat un fet (1334), entre famílies i partits del camp de Tarragona, on a raó d'alliberar un presoner, els assaltants del castell de Guimerà, després de la retirada, arribaren a la conclusió que era "que aquella fortalesa era inexpugnable".⁴⁰

En aquest període de temps, l'acròpolis formada pel castell de Guimerà estava completament emmurallada i quedava encara per tancar tot el recinte medieval, amb l'acabament dels portals d'entrada.

Fonaments històrics

Guerau Alemany i Guevara de Rocabertí foren senyors de Guimerà, de 1325 al 1343. En aquest època s'edificava l'església gòtica. Guerau va morir l'any 1326 i Guevara va viure encara 40 anys.

L'any 1347 estan documentades, obres a la capella de sant Blai.

Consta que l'any 1348 són senyors de Guimerà, Francesca d'Alemany i Felip de Castre.

Testament de la fundadora de la capella de Sant Joan, construïda vers 1348.

La construcció de la nova església gòtica podria durar més de 20 anys; entre 1325, casament dels Alemany-Rocabertí i la mort de Pere de Fenollet i de Canet, vescomte d'Illa, el 1353.

Guevara, senyora de Guimerà, germana del babord tarragoní, viuda de Guerau Alemany, manifestà l'any 1344 que era tutora i curadora del seu fill Ramon, vescomte d'Evol.

1350. Ramon IV de Canet, fill del primer matrimoni de Guevara.

Felip de Castre i Alemany i Joana de Castella, senyors del castell, (1366-1371). Obres a la capella de sant Blai.

L'any 1370 s'acaben les obres a l'altar de sant Isidre.

L'arqueologia gòtica de la façana

Damunt la porta, i ocupant el lloc de la rosassa, una nua i estirada espitllera amb coberta d'arc ametllerat, està situada al mig de la façana.

Al mig de la façana s'hi enfonsa la portalada, edificada amb una sèrie d'arcs reentrants, lleugerament apuntats, assentats damunt d'altres pilastres, els capitells de les quals estan artísticament treballats amb escuts i mascarons, entrelligats per fulles i branques d'heura.

Escuts heràldics dels capitells

Entre escuts, mascarons, i branques d'heura, s'observen 13 capitells per banda, a més de sis de mitjos, amb altres tants motius escultòrics.

De dreta a esquerra, segons A. Puig,⁴² hi podem llegir aquestes figures: "mènsula floral, cap, floral, cap, fulles; escuts dels Alemany i Rocabertí, floral; escuts dels Alemany i Rocabertí, fulles, floral; escuts dels Urgell, Alemany i Rocabertí, floral, fulles, cap, floral; escuts dels Alemany i Rocabertí, porta; escuts dels Alemany i Rocabertí, floral, cap, fulles, cap, floral, cap, fulles."

Porta: "escuts dels Rocabertí i Alemany; escuts dels Urgell i Alemany, floral, escuts dels Rocabertí i Alemany, fulles, cap, floral, cap, mènsula floral."

Urgell i Rocabertí

L'escut de l'escacat dels Urgell està representat en dos capitells, està documentat i s'atribueix a l'entorn de Dalmau de Rocabertí i d'Urgell, vescomte de Rocabertí (1309-1324)⁴³. També hi ha una altra relació amb les famílies Ramon de Cervera i Miracle d'Urgell.

Pel que fa a l'escut del lleó rampant dels Illa és atribuït a Pere de Fenollet i de Canet, nebot de Guevara de Rocabertí i que podia haver fet un ajut econòmic per la gran empresa de construir una nova església. Amb tot, seria probable que fes referència als Erill,⁴⁴ que tenen com a escut el dit lleó rampant que es troba a la primera capella a l'interior, emparentats amb els Rocabertí.

L'interior

L'interior de l'església gòtica està formada per una sola nau, amb tres arcades amb llurs corresponents nervis diagonals que sostenen els rengles de pedres que s'estreben en la volta ogival, i divideixen la llarga nau en tres com-

De 1371 a 1379 era senyora de Guimerà Aldonça de Castre.

Fundació d'una capellania a la capella de sant Antoni, 1405, instaurada en el lloc de l'enderrocada de Sant Joan.

Moviment orogènic a Catalunya. Podria ocasionar les importants esquerdes a la paret sud i l'enderrocament de la capella de Sant Joan, en 1428.

Obres de restauració de la capella de Sant Joan, l'any 1440.⁴¹

Felip de Galceran de Castre i de Pinós i Magdalena d'Anglesola, senyors de Guimerà, en la primera meitat del segle XV.

Són testimonis de les obres de restauració (de les obres) de la capella caiguda de Sant Joan, 1440, Bernat de Su i el seu fill Antoni de Su.

Per cites històriques
els senyors
de Guimerà eren
Felip Galceran (V)
de la família Pinós
i Magdalena
d'Anglesola.

La restauració ben
documentada
i en la fase
de realització
del projecte hi són
com a testimonis
Antoni de Su, de
Guimerà.

**Portal d'Evol
o del Nord**
amb les espitlleres.

Arcades de la plaça.

partiments ben simètrics i iguals, amb volta de creueria.

Sota el cor, i en l'arrencament de l'arc rebaixat que el suporta, s'observen unes mènsules gòtiques pel darrere i uns escuts als costats. Un d'ells són els quatre pals del babord de Tarragona i l'altre l'heràldica dels Llorach que també es pot observar en una capella de Vallsanta, construïda abans de 1350.⁴⁵

Aquest primer compartiment fou obrat juntament amb la façana, segons mostren els escuts esculpits a cada banda del primer arc i a la clau central de la primera volta, on hi ha l'ala de la família dels Alemany.⁴⁶

Escuts, voltes i capitells dels tres compartiments de la nau interior.

1r. Clau de volta: L'Ala dels Alemany.
Capitells base de l'arc de la volta: l'ala de la família Alemany.

2n. Clau de volta: Jesucrist Majestat.

Capitells: Ilisos.

3r. Clau de volta: Mare de Déu amb el nen Jesús a la falda. **Capitells:** Ilisos.

Escuts de les capelles

La Capella de la Trinitat avui és el baptisteri. Segons A. Puig (1986), aquesta capella es va construir en la primera fase de les obres i pels escuts es pot seguir una cronologia de les primeres dècades del segle XIV.

El constructor de la capella pot estar representat pels escuts: la paret del fons: un lleó rampant, atribuït al vescomte de Canet, que podria fer referència a Guillem III de Canet, casat amb GERALDA de Rocaberti.⁴⁷ Amb tot, també estaria documentada la relació dels Rocaberti amb els Erill. L'altre ostenta els quatre pals torts de l'escut Tarragoní. Un escut a la paret de l'esquerra, bastant desdibuixat, podria ser un altre lleó rampant, de la família Canet. A la clau de volta hi ha esculpides les tres persones de la indivisa Trinitat.

Quatre mascarons a l'arrencada dels arcs, que formen el portal i la volta de la capella i representen els quatre evangelistes. A les tres parets que formen la capella, abans dedicada a la Santíssima Trinitat, hi ha representats els escuts dels possibles constructors, cosa que acredita que la seva construcció és de la mateixa època i estil que la nau de l'església.

Un lleó rampant. Escut del vescomte de Canet o dels Erill.

A la paret del fons, hi ha: els quatre pals del babord de Tarragona; l'escut dels Canet i a la clau de volta, tres figures que representen la Trinitat.

Pel que fa a les armes, els vescomtes de Canet usaven d'atzur, un lleó armat i lampassat de gules.

El campanar

És una torre de base quadrada amb una coberta de terrat, adossada a l'esquerra de la façana. Té sis finestral sense campanes: dos a migdia i dos a ponent; un finestral al nord i un altre al costat de sol ixent.

A través de l'escala de caragol que puja per una porta a l'escala del cor, s'arriba a l'alçada de la teulada. Altres escales adossades a la paret (inscripció de 1692) porten a la zona dels finestral. D'allí fins al terrat, una altra escala de caragol. En la part superior, a la cantonada de

la paret de ponent, un escut de la família Castro-Pinós que sembla donar una cronologia de finals del segle XV, principis del XVI.

Fases:

1a fase. La torre del campanar arriba fins a la teulada. D'aquest moment correspon una espadanya amb una campana (1384) i els escuts dels capitells de la façana de l'església, (1325-1350), corresponents als Alemany-Rocaberti i Urgell.

2a fase. Podem observar per l'escut que hi ha a la part alta de la paret de ponent, correspon al temps de Felip Galceran V de Castre i de Pinós (1425-1428) i de Felip Galceran VI de Castre i de Pinós (1428-1442). L'any 1435, es parla de la compra de dues campanes.

Es pot parlar de 100 anys per construir el campanar. Per la seva funció defensiva es pot afirmar que a mitjan segle XV el campanar estava enllestit.⁴⁸

Capella de Sant Joan

L'enderrocament de la capella marca una hipòtesi per entendre el moviment en les esquerdes de l'interior de la nau, les de les parets de la façana i en unes capelles laterals. Observant els nervis trencats, la forma i el seu estancament, pot ajudar a pensar que provenen d'un fort moviment orogènic que afectà aquestes terres el 2 de febrer de 1428 i que va produir una convulsió general a tot Catalunya.⁴⁹ Aquest fet es manifestà també amb la desfeta de més d'un castell, com el de Savallà del Comtat. Aquest moviment sísmic afectà, especialment, les parets del sud i de ponent. Fou puntual, la qual cosa s'observa ja que les esquerdes no van continuar en altres moments i s'ha de tenir present el fort estrat de roques que forma la base de la planta del castell i de la mateixa església.

Part del poble va patir també la forta sacsejada com es pot veure en les façanes d'algunes cases del carrer de la Goleta, amb forts desnivells d'algunes portalades.

Fou possiblement, doncs, aquell desgavell orogènic el causant de l'enderrocament de la paret sud que suportava la capella de Sant Joan. Consta, documentalment, que dita capella es va restaurar l'any 1440.

Entre els testimonis cal destacar que se cita "Antonius de Su dicti loci de Guimerano" i es precisa "Dilluns, primer dia del mes d'agost de l'any del senyor de 1440 essent presents com a testimoni Antoni de Su, del dit lloc de Guimerà".⁵⁰

Estela funerària de l'antic cementiri.

Pedra de suport de dos arcs, amb l'escut dels Aguiló i Anyell.

Sarcòfag sota les arcades de la plaça d'Aguiló i Bellpuig.

Aquest document certifica qui va fer obrar o pagar les obres. Pels escuts de les pinyes es dedueix que foren els senyors de Pinós i per altra part hi ha uns escuts on es representen les lletres "Su".

En aquestes dates eren senyors de Guimerà Felip Galceran de Castre i Pinós.

De l'enderroc de la capella i les obres de reconstrucció hi ha constància escrita, i també han donat motius per a altres descobertes. Així podem saber: que els baixos de l'actual rectoria eren d'una casa de pagesos: "dueren la part de fora en lo vall e aprés entraren en l'estable de la Abadia". Les pedres caigudes de la capella foren aprofita-

Tros d'un retaule de pedra gòtic actualment de la rectoria.

Tros de retaule gòtic de pedra encastat a la paret de les arcades.

Portalada romànica, possible entrada a l'antic cementiri de l'església romànica.

tades. Entre els materials sembla que hi havia: "una clau de volta amb senyal de St. Joan que obra abandonada entre els callosos abandonats d'un marge exterior".⁵¹ Aquesta clau de volta encara es pot observar, encastada, en la paret sud de la rectoria caiguda al segle XV.

Capella de sant Joan: bases històriques

- Clàusula testamental de la capella de sant Joan (1348).
- Important terratrèmol a Catalunya sobre les obres de construcció (1428).
- Obres de reconstrucció de la capella (1440).⁵²

Anàlisi arqueològica de la plaça de l'església

El portal d'Evol o del Nord, obert a mitjan segle XVI, va fer, o renovar, una rampa des de la plaça al portal, i va obligar a construir unes arcades per aguantar aquest camí ampliat i millorat.

L'arc més proper a la porta principal sembla originari i aixopluga un sarcòfag d'estil clarament gòtic (l'àliga dels Aguiló, envoltada per escuts amb les torres dels Bellpuig).⁵³

Els altres dos arcs són, en part, refets i sobre la paret del fons s'aprofitaren com a suport decoratiu. Col·locaren un escut amb tres torres gravades i una estela funerària fortament encastada, on dins del disc hi ha semicercles concèntrics que formen dues creus. Al mig una figura solar. Està datada de mitjan segle XII. Un fet a tenir present és la inscripció, de 1768, que es pot observar al peduncle de l'estela.⁵⁵ Aquest element funeràri podria haver-se traslladat de l'antic fossal, desmuntat en construir-se per aquestes dates l'altar de sant Sebastià.

La pedra de descans de l'arrencada del segon i tercer arc està marcada per dos escuts: un representant un anyell i l'altre, una àliga. El tercer arc s'acaba amb una pedra que fa pensar en una continuació de les arcades.

Hi ha constància escrita que al construir la nova capella de Sant Sebastià (1792), "faltaven pedres per l'arcada resolgueren desfer les arcades del pati de l'església i pujar una paret de pedra i argamassa".⁵⁶

Restes arqueològiques

Sota el castell, mirant a orient, un gran espai ple de roques saulonènques era el lloc de

reunions de poble, on des de dalt de la muralla, es podia informar d'una urgència, normalment en casos de perills. Aquest lloc, fora muralla, era el pas per a una entrada al poble al costat del campanar.

En observar la plaça de l'església s'ha de tenir present el camí que pujava de la plaça de l'església romànica a la zona de les roques. Permetia la sortida i comunicava amb els camins del terme.

Al segle XIV es va construir la muralla-nord amb una torre de base quadrada i atalussada, conservada en part, que guardava aquell camí i l'entrada, sense cap portal documentat. Era el moment de la construcció de l'església.

Un fet a considerar i a observar és que la torre no sembla estar lligada amb la paret-muralla, ni tampoc aquesta amb la paret del campanar, confirmant que foren fetes en diferents moments.

El portal d'Evol o del Nord, obert a mitjanit del segle XVI. Es va fer o renovar una rampa des de la plaça al portal, permetent la construcció de les arcades sota aquest camí.

Darrerament, al segle XVIII, es refà aquell pany de paret per tal d'aprofitar la pedra per construir l'altar de Sant Sebastià. Aquesta ampliació va motivar l'enderrocament i el trasllat del petit cementiri que hi havia, al costat sud i est, de l'església romànica.

En aquells moments (a partir de 1792), i en quedar-se sense el primitiu cementiri, cercaren un nou espai a la zona de les roques, les trencaren i construïren la paret sud del fossar.

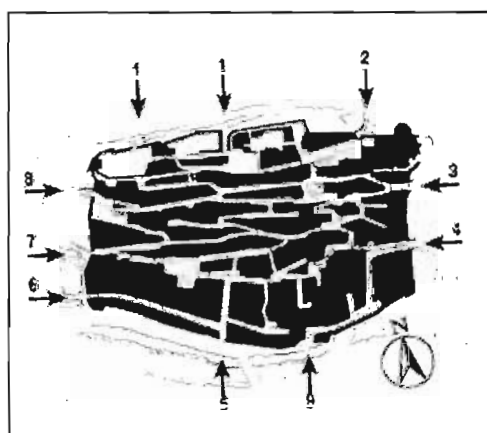
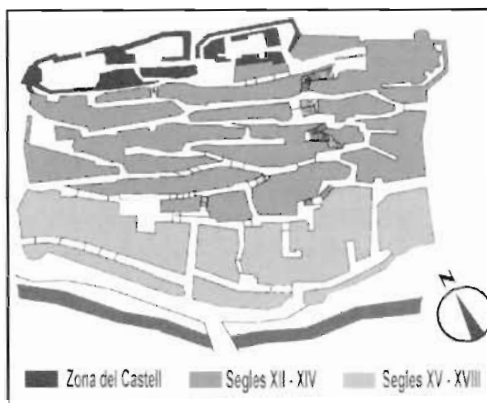
Un fragment d'una pedra d'estil gòtic, a la paret de les arcades, correspon a un retaule gòtic de l'altar de la capella de Sant Blai, avui de Sant Isidre.⁵⁷ O part d'un sarcòfag. A la rectoria es guarda un altre tros del possible retaule gòtic.

Estudis heràldics i arqueològics han aportat una revisió que ha fet possible resumir, com a conclusions, que les famílies Alemany, Rocabertí i d'Urgell són les promotores de l'obra de l'església en una primera fase.

- L'església no tenia absis i una paret llisa tan-cava la nau.

- En una segona fase s'acabà el campanar i les capelles.

- Primeres obres de restauració al segle XV, en 1440, capella de Sant Joan.

- Construcció de les obres de la nova capella de sant Sebastià, 1782.

- Segle XIX. Obres importants amb l'ampliació i acabament de l'absis, nou presbiteri. Segons els plànols de 1861. Ampliació de la capella del Sagrat Cor, 1882.

- Segle XX, construcció del nou retaule de Josep M. Jujol.

6. PORTALS I MURALLES

ELS CASTRE D'ALEMANY I PINÓS (Segles XIV-XV)

Es conserven restes de les muralles que es construeixen o es refan al segle XIV, possiblement amb motius, entre d'altres, de la

Plànol de la vila medieval de Guimerà,

on la zona del castell tindria una evolució constructiva del segle X al XIV i amb una darrera fase d'accés i estructures defensives.

Portals i coberts per entrar a la vila medieval de Guimerà,

Les més antigues i amb poques restes arquitectòniques, són les que permetien entrar al recinte primitiu del castell (1). Els portals més ben conservats són el (3), (7) del segle XIV-XV i el (2) del segle XVI.

Els coberts (6), (8) i (9) mostren encara els seus traçats. No hi ha restes al portal de la Font (5) i el (4)

Portal del Castell

Un portal d'entrada pel camí del Vall que pujava al castell, més endavant, hi ha una entrada als peus del castell, des de la plaça de l'església.

Portal d'Orient

que forma part de la muralla i està restaurat i mostra, encara avui, el tancament del poble.

Escuts dels Alemanys i Pinós

gravats amb relleu sobre una pedra.

El portal de Ponent o de Tàrrega

és l'entrada pel raval, carrer que va motivar el creixement de la població i el fet que es poblés fora de les muralles.

Pedra amb una inscripció del segle XVI

sobre el portal de Tàrrega.

guerra entre els dos Peres (d'Aragó i de Castella).⁵⁸ En els portals s'hi mostren dos escuts sobre els portals de llevant i de ponent. En cada portal es repeteixen els mateixos motius: al del Forn, de Ponent o de Tàrrega, on hi ha tres pinyes i dues ales; al de Llevant, quatre pinyes i, també, dues ales.

No tenim arguments explicatius del perquè de tres i quatre pinyes i en altres una de sola. L'ala en forma d'escut unitari es pot observar a l'església gòtica, als porxos de la Bovera i a les restes de Vallsanta; la pinya a la capella, restaurada al segle XV, de Sant Joan.

Segons la tradició va adoptar aquest cognom de Pinós pel fet d'haver-se salvat gràcies a la branca d'un pi. El mateix origen s'atribueix a l'emblema de dues pinyes i una branca de pi sobre camp d'or.⁵⁹

Blanca de So i de Sagarriga aportà el vescomtat d'Evol (abans de 1460) al seu marit Pere Galceran de Castre-Pinós i de Fenollet, i llurs descendents empraren algunes vegades com a primer cognom el de So, bé sol, bé unit al de Castre-Pinós.⁶⁰ L'escut mostra una banda d'esquerra a dreta i de dalt a baix.

BERNAT GALCERAN DE PINÓS "L'Antic i el Fort"

Bernat Galceran de Pinós, fill de Pere de Pinós i de la Marquesa de Fenollet, esdevingué senyor de Guimerà per via d'enllaç matrimonial amb Aldonça de Castre i d'Alemanya (1378), i governà aquella senyoria una llarga sèrie d'anys per la qual raó va merèixer els sobrenoms de l'Antic i el Fort i fou el més guimeranenc dels barons.⁶¹ Consta que l'any 1394 era senyor de Guimerà i que va fer un primer inventari conservat de tots els espais i continguts de tot el castell, en data de 26 d'abril de 1402.

Pel que fa a la vida privada consten documentats quatre casaments en la vida de Galceran de Pinós: amb Aldonça de Castre i Alemanya, fill Pere Galceran de Pinós, vescomte d'Evol; entre els altres, amb Urraca d'Aunós, el fill de la qual, Bernat Galceran de Pinós, dit el Cavaller, es va casar amb Aldonça de Mur.

Un fet molt important en la vida de Guimerà serà que el 1417, va obtenir el dret de tenir fires i de canviar els dies de mercat.⁶²

També hi ha constància que l'any 1425 Bernat Galceran de Pinós va morir al castell de Guimerà.⁶³

PORTALS PER ENTRAR A LA VILA CLOSA

El creixement lent de la vila de Guimerà, a l'entorn del castell, va permetre arribar, a començament del segle XIV, a l'ampliació del primer recinte medieval. Sortiren del primitiu cercle i s'obriren a la nova població.

A la meitat del segle XIV foren refetes les muralles, i és en aquest moment que es construí la paret muralla que unia l'església i el castell amb una torre de base quadrada i que vigilava aquell recinte.⁶⁴ Molt aviat el binomi que formava l'acròpolis va formar un conjunt que tancava i emmurallava tota la part nord i orient del poble. Era la moda d'aquells temps: fer la vila closa i construir portals d'entrada en diferents llocs estratègics.

Molt aviat, els habitants de Guimerà, davant de la necessitat de tenir una protecció en cas de perills, durant el temps dels senyorius dels Alemanys i Pinós, ampliaren el recinte amb muralles i situaren els portals que tancaven la vila per l'est i l'oest.

Documentalment hi ha constància de l'escriptura de l'any 1393 per a la cessió d'una casa a canvi de la que li enderrocaren per a la construcció del pany de paret de la nova part de muralla.⁶⁵

Portals d'entrada a la vila closa, realitat arqueològica

Portals d'Orient i de Ponent s. XIV

a) Portal d'Orient obert a la paret de la muralla que baixa i forma part de l'absis de l'església. Per aquest portal se sortia als horts i al camí del Pla de l'Ametlla. Construí en temps de l'Alemanys i Pinós.⁶⁶

L'enderroc d'un tros de la paret muralla propera a dit portal, l'any 1990, va donar a conèixer, per abundants restes d'ossos, el fossar de l'antic cementiri.⁶⁷

b) Portal de Tàrrega o de Ponent. Aquest portal que sortia al camí de la Bovera, Verdú i Tàrrega va fer ampliar i créixer el poble formant el raval. Senyors Alemanys i Pinós. Damunt del portal hi ha una inscripció de Pere Galceran que porta la data de 1591.⁶⁸

Portal del segle XVI

c) Portal del Nord o d'Evol, al costat de l'església. Entrada oberta a la part de la muralla que comunica el castell amb les parets del campanar de l'església, també és citat com portal del vescomte d'Evol per l'escut que hi ha damunt de l'arc. És el més modern i data del segle XVI. En aquest temps el castell tindrà moltes restauracions i ampliacions, des de refer parets de la muralla nord, resseguir i millorar la cisterna, i fer dos nous cups per al vi.

Portal del Nord o dels Evol

Entrada a la part de la muralla que va del castell al campanar de l'església s.XVI.

Sortida des de la plaça de l'església pel portal Nord o d'Evol

L'escut del portal del Nord

és l'heràldica del baró d'Evol amb els senyals de la família Castre, Pinós i d'Evol.

Portals d'entrada desapareguts

d) Portal de la Font (sud)

Era possiblement l'entrada principal al poble des de la carretera. Portal que es podria situar a l'entrada del carrer de la Font i fos el principal, per la part sud, i que la rovina de Santa Tecla, possiblement va enderrocar en 1874; "Guimerà, 33 morts i 96 cases enderrocades".⁶⁹

La tradició oral ha deixat motius per pensar que hi havia el portal d'entrada per la part sud. Ha quedat com a memòria històrica el nom del portal on no hi ha cap detall ni restes de la seva ubicació.

Una pedra al costat d'on hi havia el portal de la Font,

desaparegut, mostra la data de 1861. Formava part d'una casa desapareguda per la rovina de santa Tecla en 1874.

Portal-cobert del carrer de les Piques.

Portal-cobert del riu Corb.

Comunicava amb els arcs del carrer de les Piques i va aguantar la rovina de santa Tecla.

A l'entrada, a la paret del ferrer de cal Doreta, carrer de la Font, es pot veure aquesta pedra gravada amb una data: 1861. Aquesta casa fou enderrocada per la riuada i reconstruïda posteriorment. Aquesta pedra formava part d'una llinda d'una casa, relativament nova, i que aprofitaren posteriorment, el 1874, per refer la nova construcció.

Altres entrades amb sota cases-coberts

1) L'entrada pel carrer de l'Estudi (nord-oest)

A l'entrada pel carrer de l'Estudi hi havia un portal que tancava amb un cobert i era una sortida secundària de la població per als habitants de la part alta i de sota el castell.

La muralla baixava des del final del carrer Montserè i arribava fins al carrer del Portal. El portal no està documentat. S'observa a la paret d'entrada al cobert del carrer de l'Estudi, una columna empotrada amb un senzill capitell.

2) Cobert del carrer de la Trinitat (est)

Si bé no hi ha constància de com era el portal, per l'est i sota el portal d'Orient, era una de les entrades pel camí dels horts i comunicava també amb el carrer del Migdia i amb la bassa del molí.

Si seguim la baixada de la muralla des de l'església en arribar al carrer de la Trinitat, un portal o cobert, podria tancar la vila closa per aquest indret.

Un altre fet és el cobert que hi havia al començament de dit carrer i que formava part de la casa que hi ha a la part de dalt.

3) Portal de Baix (sud-oest)

Avui encara s'ha conservat el nom de carrer de Baix, que és la continuació, fora muralla, del carrer de Jussà. La portalada que tancava pel carrer de Jussà i formava part de la casa-torre de defensa, està situada en un costat sud-oest del rectangle de la planta urbanística de la vila.

4) Entrada al carrer de les Piques.

Damunt del riu. Era un portal-cobert més petit. Comunicava amb el carrer de les Piques, i va aguantar l'empenta de la rovina de Santa Tecla. Un carrer obert, fa pocs anys, ha restat importància al petit portal que estava preparat per aguantar les crescudes del riu, amb la col·locació d'unes fustes sobre una guia de ferro.⁷⁰

Hi ha documentació escrita que demostra que arran d'uns problemes socials i religiosos, aprofitant una processó fora del portal de la Font (podria ser amb motiu de Sant Jordi, quan es feia la benedicció del terme en la creu de Sant Jordi), algunes persones des de dintre tancaren les portes dels portals de baix i sembla que la processó va haver de pujar pel camí dels horts i, travessant el riu, anar a la part alta que estava oberta.⁷¹

Aquests portals estan construïts de forma més senzilla, normalment adintellada, rectangular o quadrada.

Torres de defensa dels portals i muralles

A cada angle del rectangle medieval de Guimerà s'edificaren altres cases, torres cantoneres, per a defensa de les entrades i muralles, com les que sobresurten i que formen la muralla pel sud. És el moment més important per millorar la defensa del recinte medieval.

a) Una torre atalussada i de cos rectangular, datada en una cronologia propera al s. XIV, podria ser un element defensiu per la part nord i de control de la plaça, anomenada del cementiri, o de les roques, pels grups de grans pedres saulonenes que foren trencades per fer la paret sud del cementiri al segle XVIII.

b) Casa com a torre quadrada construïda al costat dret del portal d'entrada de Ponent o de Tàrrega, segons documentació de 1563, quan el senyor Felip Galceran de Castre i de Pinós acensava un pati al portal del forn nou. "sense cap mena de porta ni finestral, a la banda de fora, i que l'entrada fos entre la porta del forn i el portal de la vila".⁷²

c) A la cantonada sud-est del rectangle que forma la planxisteria de la vila medieval de

Guimerà i sobresortint del cos, s'observa la casa-torre que vigilava l'entrada prop del riu i del molí del senyor.

d) Al portal de Baix, al carrer que seria la continuació, fora muralla, del carrer de Jussà, es pot observar la casa que sobresurt del traçat de tot el carrer per la part sud i mostra una posició de tancament i vigilància. La muralla baixa tot recte des del castell i passant pel portal de Ponent arriba fins a aquesta entrada que es podia tancar. El portal és adintel·lat i formava part de la casa-torre cantonera que controlava la part sud-oest.

e) L'entrada principal al poble, en temps moderns, seria a la part baixa on hi havia possiblement el portal de la Font. Avui no en queda cap mostra ja que probablement fou destruït per la riada del 23 de setembre de 1874, que també va deixar mig enderrocant el carrer de Jussà i el de les Piques. De Guimerà, l'aiguat s'ha emportat un carrer sencer. "21 cases enderrocades, 40 més en estat ruïnós, més de 50 corrals esdevinguts inaprofitables".⁷³

La Plaça Major, davant de la capella de Sant Esteve, era lloc de reunions, de trobades i del mercat. A l'antic Ajuntament s'hi guardaven els documents reials amb els privilegis del mercat i fires. També es localitza un capitell romànic com a farciment d'una paret.

Porxos o "Aubalços" de la plaça Major i que comuniquen amb el carrer de la Goleta. lloc d'aixopluc. Era el lloc de concentracions i d'una representació sobre la vida de Sant Sebastià.

7. LA CAPELLA DE LA PLAÇA

La capella de Sant Esteve de la plaça

La capella, prop de la plaça Major, erigida primitivament sota la invocació de Sant Esteve encara mostra les restes de la seva primera construcció gòtica al costat de l'antic hospital amb una datació de 1326.⁷⁴

La plaça davant de la capella era un espai molt concorregut i centre de la vida del poble.

Actualment es pot observar que els porxos no continuen als baixos de l'antic hospital. Amb tot, a l'entrada de la casa, avui cal Manseta, encara es conserva un portal cegat i amb dovelles a la paret est que confronta amb la capella. Si s'entra a la capella, la primera capella lateral de l'esquerra, en una acció de restauració, va quedar al descobert l'inici d'un gran arc gòtic i un escut al capitell de la seva base.

Dades històriques en relació amb la capella de Sant Esteve

1. La fundació d'un benefici (1326), per part, Bernat i Cornet, prevere de Guimerà.⁷⁵
2. Als llibres parroquials (1343-44-45) consten els jornals de joves per la construcció de la capella de la plaça.
3. Permís per fer una capella de Sant Pere, dins de la de Sant Esteve (1394).

Confirmació arqueològica

Per les estructures de què hi ha constància, els Alemany deixaren el seu escut en la base de dit arc, que formava part de la planta de l'obra de la primitiva capella.

Aquesta arcada gòtica està assentada a la paret de l'antic hospital i gairebé alineat amb els porxos del carrer.

Per la documentació gràfica, es conserva una fotografia d'una imatge romànica, en pedra, de Sant Esteve, titular de la capella

El carrer de la Capella comunicava amb la plaça Major i al seu costat hi estava ubicat l'antic Hospital. Els arcs gòtics confirmen el moment de la Baixa Edat Mitjana.

Escut de la família

Castre i Pinós situat al portal d'entrada del Casal de Guimerà, prop del carrer de les Piques. Es conserven restes de l'antic molí d'oli, un dels privilegis del senyor

El Carrer de la Bassa

del Molí era el lloc del molí del Senyor. Pels escuts i arcs localitzats al seu entorn les construccions són dels segles XIV i XV.

Queda encara com a record el carrer de **l'Hospital dintre de la vila closa**. Façana ben conservada de l'antic Hospital amb finestres renaixentistes al costat de la capella de Sant Esteve.

Una inscripció gravada sobre pedra

marca, a la placeta del carrer de les Piques, on va arribar l'aigua a la rovinada de santa Tecla (1874).

Pont d'arquitectura gòtica enderrocat

durant la guerra Civil, que va resistir l'aiguat, i només queden restes dels fonaments.

Arcs apuntats del carrer de les Piques

que van resistir l'aiguat de santa Tecla.

Portal d'una casa del carrer de les Piques amb tres escuts dels Alemany, Rocabertí i Castre

que certifiquen el període constructiu d'aquesta zona.

(segle XIV). Imatge avui desapareguda de la qual es desconeix la història i localització.⁷⁶

L'ala dels Alemany a la capella de Sant Esteve

Si bé entre les notes escrites sobre la capella, hi consta que no en resta cap rastre de l'antiga construcció, en obres de restauració recents es va deixar al descobert l'escut dels Alemany en la base d'un principi d'arc

gòtic. Les obres de la capella eren gairebé coetànes de la construcció de l'església gòtica.

La capella primitiva era una obra de la primera meitat del segle XIV. Entre les obligacions establertes en fundar la capellania hi ha la de resar per l'ànima del difunt "Gerald d'Alemany i de la seva senyora Geralda".⁷⁷ Guerau Alemany i Guerau de Rocabertí foren els senyors de Guimerà i confirmen pel seus escuts ser els responsables de la construcció de l'església i de la capella de Sant Esteve.

Al segle XIV Guimerà es va transformar en una vila closa en poc temps.

Guimerà en aquells moments i en poc temps va originar una vila closa.

- Escut Alemany, Castre i Rocabertí al carrer de les Piques.

Escuts al carrer de les Piques

Tenim constància (i encara es poden observar) de l'existència d'arcs gòtics als baixos d'algunes cases del carrer de la Capella, Goleta, Bassa del Molí, i també dins als cellers i estables del carrer de la Goleta i del Maimó.

Al mateix carrer de les Piques i prop de la muralla i del abeurador, podem observar la portalada petita de cal Sort, avui completament cegada. Està construïda amb un arc de mig punt amb tres escuts heràldics: l'ala dels Alemanys, el dels Castre amb els quatre pals, i els característics rocs dels Rocabertí.

Els elements gòtics i senyals heràldics que corresponen al segle XIV confirmen l'existència d'un nucli medieval, que conformaria tot el recinte que tancaria amb la muralla del riu i del propi carrer de les Piques. Aquest pren el nom de les piques de pedra que encara avui s'hi poden observar. Es feien servir com a abeuradors dels animals amb l'aigua provinent del rec del Molinou, que després de portar energia i fer moure els molins de farina de Dalt i d'oli de Baix, era canalitzada cap a les piques adossades a la paret de la muralla vora del riu Corb, que encara avui es poden observar, en part.

Casal de Guimerà

Antigament era el molí del senyor i encara es conserven, sota l'escenari, les moles del molí d'oli, i al pati exterior, avui annex al Casal, hi havia uns arcs apuntats que formaven part de l'estructura del molí d'oli del senyor.

L'any 1911, convenientment restaurat, fou la seu d'un col·legi de monges. Tancat l'any 1936.

Després d'una total transformació es convertí als anys 60 en el casal de Guimerà i fou el moment de col·locar l'escut, avui a la façana d'entrada. Un escut del vescomte d'Evol. I també la recuperació de la base de pedra de la premsa de biga del molí d'oli, avui situada a la paret que fa muralla amb el riu Corb a l'entrada la carrer de les Piques.

8. EL VESCOMTE D'EVOL I LA HISTÒRIA

Els escuts es modifiquen i s'amplien en el temps. Un casament i una nova família fan redibuixar l'heràldica d'un senyoriu. En el cas dels Evol el fet del senyoriu va deixant la seva marca.

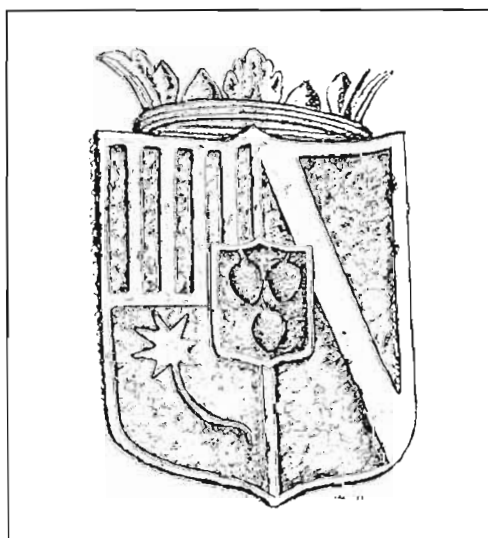
Els senyors d'Evol, senyoriu de l'Haut - Conflent, al segle XV, passen a la família

El portal d'Evol o del Nord comunica la muralla de l'església i el castell. De la seva construcció hi ha documentació històrica i arqueològica.

La portalada fou construïda al segle XVI tant pel seguiment arquitectònic com per la confirmació heràldica.

L'escut sobre el portal adovellat mostra els signes del senyor de Guimerà Felip Galceran de Castre de Pinós i de So, vescomte d'Evol.

Castre - Pinós que després, al segle XVII, s'integren a la família d'Hixar i que també seran els senyors d'Evol i de Guimerà.

El cognom d'Evol sembla correspondre al llatí *ebulum* i passar al francès per l'*hieble* (o *yèble*), varietat de sureau. També per toponímia podria derivar a auleda o bosc.⁷⁸

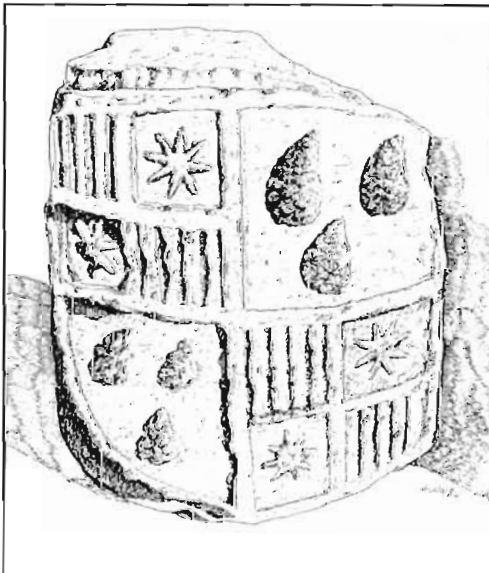

Sortida pel portal Nord, al costat de l'església, on més, al segle XVIII es construí la paret per la ubicació del cementiri.

El portal dels Evol presenta dos espitlleres que mostren ser el portal més controlat i defensiu.

Escut dels Castre i Pinós localitzat en una casa de la part baixa del poble. Sembla formar part d'una columna.

Aquesta creu és un una gran document epigràfic on s'explica arqueològicament la documentació escrita, tant la relació de l'escut, com per les lletres que confirmen la datació sobre l'any 1563.

A la base de la creu i en la seva part est. un escut romboïdal representa dividit en quatre parts, en l'esquerra hi ha les mateixes armes de l'escut de davant i a la dreta els distintius d'Anna d'Aragó i de la corona d'Aragó i els Gurrea.

Portalada dels Evol

La torre i el castell, al segle XIV, era un conjunt defensat i tancat per un recinte emmurallat que ocupava l'acròpolis.

El camí que portava al portal d'entrada pel carrer Montserè, pel camí del Vall, era també per a carruatges. Als peus del castell s'hi trobava una petita plaça formada amb la paret-muralla, que anava del castell al campanar, on hi havia un petit portal, "portellada", per entrar al poble.

Una paret-muralla, construïda al segle XIV, tancava pel nord el poble. La portalada estava defensada per una torre de base atalussada i cos rectangular, que per les seves característiques ens situa en una cronologia propera al segle XIV. Amb tot, és d'observar que sembla no estar lligada amb la muralla, la qual cosa confirma la seva possible datació diferent.⁷⁹

En aquest moment de començament del segle XIV fou possiblement enderrocada en gran part l'església romànica.

Durant els anys de 1325 al 1350 es devien fer les obres de la nova església. A mitjan segle XV, l'església gòtica estava acabada, amb el campanar totalment enllestit però sense l'absis, acabat posteriorment sobre l'any 1861.⁸⁰

Noves construccions:

a) Obrir un nou portal i canviar el traçat de la muralla per ubicar la portalada d'Evol a la paret de la muralla.

b) Arreglar el camí i la paret amb arcades que pujava de la plaça de l'església.

c) La zona de roques devia estar a les dues parts de la muralla, després del cementiri.

El document localitzat per M.A. Farré a l'arxiu comarcal de Tàrraga⁸¹ permet tenir fiabilitat històrica i confirmar algunes dades pels treballs d'excavacions arqueològiques.

Així es confirmava "obertura d'un gran portal, el portal de la portellada del castillo de Guimeran" i també la seva ubicació, "ha de començar de la esquina de la torre arrimada a ella". La paret del portal tampoc està lligada amb el campanar, com es pot observar pels dos costats.

Entenem que la portellada seria el portell, o obertura feta violentament en un mur, practicada en una paret de tanca, per donar pas a persones o bestiar. Possiblement es refereix a

En el mateix document que expliciava la construcció del portal, es decriu com ha de ser la creu de terme a ubicar prop del portal i al costat del camí que va al poble de l'Ametlla i cruïlla amb el de Verdú i la Bovera.

Les dues inscripcions afirmen que la **creu està feta en temps de Felip primer vescomte d'Evol.**

Els escuts són la firma dels senyors de Guimerà, en aquesta creu els Castre d'Aragó, els Pinós i els d'Evol amb la barra dels So.

La creu, no va resistir la guerra Civil i fou enderrocada.

Any més tard fou restaurada amb motiu d'un fet religiós. Es conserven al fons museístic municipal, les restes de part de la creu.

una entrada provisional feta a la muralla del segle XIV.

La necessitat defensiva també confirma que el 28 de juny de 1563, Felip Galceran acensava a Francesc Selles un pati al portal del forn nou o de ponent, una casa amb finalitats defensives, que havia de ser quadrada i que pugés una cana i mitja sobre la muralla de la vila sense cap mena de porta ni finestral a la banda.⁸²

Sembla confirmar-se que l'escut que es troba damunt del portal de la muralla tocant al campanar identifica els Evol i se certifica amb el complement epigràfic de la base de la creu, propera al portal.

La creu d'Evol

Una creu de terme és un exemple de com un monument, amb els seus senyals sobre la pedra, ajuda a datar i escriure un capítol.

La creu de terme, situada prop de la muralla i al costat del camí que va al Pla de l'Ametlla, fou enderrocada durant la guerra i restaurada, després, en part i de forma molt discutida. Aquesta creu confirma la documentació escrita i fonamenta les datacions de part de les obres fetes durant el segle XVI a l'entorn de la muralla del sector nord.

El peu de la creu, amb dos escuts i dues incipicions escrites en llatí i amb lletres majúscules aporten dades i dates a la història de Guimerà. En aquest peu hi ha gravades les armes dels Castre Pinós. Les armes dels Castre Pinós es componen de les barres catalanes (família d'origen reial) i l'estel dels Castre d'Aragó. Dins d'un escudet central, hi ha tres pinyes de la casa dels Pinós, i una banda que parteix diagonalment la segona part de l'escut, la qual és dels So, vescomtes d'Evol.⁸³

La base de la creu mostra la distribució dels dos escuts i dues incipicions.

Cara oest: escut de Felip Galceran de Castre Pinós i de So, vescomte d'Evol, i que fou baró de Guimerà del 1553 al 1590, ocupa tota la part oest de la base. Significa el senyoriu del vescomte d'Evol.⁸⁴

A la cara est: escut de forma romboïdal dividit en quatre parts. La meitat esquerra repeteix les armes de l'escut anterior; a la dreta representa l'heràldica d'Anna d'Aragó i de Gurrea.⁸⁵

Les incipicions de la cara nord porten aquestes paraules: TEMPOR E / PHILIPPI / PRIMI VICE / COMITIS / DE EVOLO

Al costat, a la cara sud, hi ha l'altra inscripció també en lletres majúscules amb el mateix text encara que amb alguna diferència tipogràfica.

Aquesta creu de terme, trencada durant la guerra Civil i restaurada després, és un símbol de la recuperació del patrimoni i un exemple de l'aportació de la lectura arqueològica a través d'un document. Amb els

trossos de la creu de terme i segons el document escrit, podem imaginar com era la creu de Vallsanta, situada davant del monestir, i de la qual no hi ha cap record ni restes arqueològics.

Els documents històrics avalen, documenten les aportacions arquitectòniques i confirmen les troballes arqueològiques.

Notes

¹ AA.DD. Guimerà, *Identitat territorial i arquitectònica*. FAIPAC-UPC, 1989

² Les corbes de nivell mostren el solc de la vall del riu Corb, en la seva formació com a base per a l'adaptació dels primer pobladors a les irregularitats i forts pendents del terreny.

³ BOLEDA CASES, R.: *Carta arqueològica de les valls dels rius Corb, Ondara i Sió*. IEI, Lleida, 1976, pàg.20

⁴ DUCH MAS, J.: "Un primer inventari dels gravats rupestres o petroglifs de la vall del Corb", a *Palestra Universitària*, núm. 4, Uned Cervera, 1989

⁵ DUCH MAS, J.: "Sobre els gravats rupestres a la vall del riu Corb. L'Urgell i la Conca de Barberà" a *Actes 1 Congrés Internacional de Gravats Rupestres i Murals*, IEI, Lleida, 2003, pàg. 441

⁶ DUCH MAS, J.: "Camins prehistòrics per la vall del riu Corb", a *Palestra Universitària*, núm. 2, Uned Cervera, 1987

⁷ DUCH MAS, J. "La formació d'una cultura: el món ibèric a la vall del Corb" a *Palestra Universitària*, núm. 6, uned Cervera, 1992

⁸ MEDINA MORENO, J. Lluís: *Memòries dels treballs arqueològics portats a terme al castell de Guimerà*, IEI Lleida, 2001, pàg. 10

⁹ *Ibidem*, pàg. 17

¹⁰ *Ibidem*, pàg.19

¹¹ LARA PEINADO. F. *Epigrafia romana de Lérida, Lleida*, 1973, pàg. 263.

¹² DUCH MAS, J.: "Restes romanes a la vall del riu Corb (la Segarra, l'Urgell, la Conca de Barberà)", a *Palestra Universitària*, núm. 1, Uned Cervera, 1986 HUBNER, Aemilius, *CorpusInscriptionum Latinarum*. Vol. II, 1869, *Viae Publicae Tarraconensis*, núm. 4924, pàg.653 - CODEX, VALENTINUS, f.132.

¹³ PITA MERCÉ, R. *Lérida paleocristiana*, Lleida, 1973, pàg.105.

¹⁴ La localització d'un escut amb una ala dels Alemany en el capitell de la base d'un arc gòtic de la capella de Sant Esteve, en unes obres recents de restauració, va possibilitar una datació fiable.

¹⁵ TOUS I SANABRA, J.: *Signos de los canteros de la "Seu Vella de Lleida" y sus alrededores*, Lleida, 1982.

¹⁶ TOUS I SANABRA, J.: "Senyals de pedrapiquer a la Vall del riu Corb", a *Recerques Terres de Ponent* (V), Tàrrrega, 1988.

¹⁷ CAPDEVILA I FELIP, S. *El castell de Guimerà*, Tarragona, 1927, pàg.45.

¹⁸ Gran Enciclopèdia Catalana, Vol. 5. Barcelona. 1973, pàg. 21 i 39

¹⁹ ESPAÑOL BERTAN, F., "Els sepulcres monumentals d'època gòtica a l'Urgell" a URTX. Núm.5, Tàrrrega, 1989

²⁰ Gran Enciclopèdia Catalana. Vol. 5. Barcelona. 1973 pàg. 29

²¹ querol.altanet.org/ajms/querol/esp/cul.html

²² CAPDEVILA I FELIP, S. *El castell de Guimerà*, Tarragona, 1927, pàg. 45

²³ PUIG I TÀRREC. A., "Notes històriques", a *Santa Maria i Sant Esteve de Guimerà*, Barcelona, 1986, pàg. 20.

²⁴ PIQUER I JOVER, J.J. *Abaciologi de Vallbona (1153-1977)*, Santes Creus, 1978 pàg. 98

²⁵ PIQUER I JOVER, J.J. *Ibidem*, pp. 97/98

²⁶ GONZALVO, G. DUCH, J. "Els pergamins reials sobre el mercat i les fires de Guimerà. El privilegi de Jaume II", a URTX, núm.14, 2002, pàg. 57.

²⁷ PIQUER I JOVER, J. J. *Abaciologi de Vallbona (1153-1977)*, Santes Creus, 1978, pàg. 75

²⁸ AA.DD. Rocabertí, a *Gran Enciclopèdia Catalana*, Vol.12. pp.653/660.

²⁹ Gran Enciclopèdia Catalana, vol.12, pàg. 655. SALRACH, J. M. "Rocabertí", a *Gran Enciclopèdia Catalana*, pàg. 661.

³⁰ CAPDEVILA I FELIP, S. *El castell de Guimerà*, Tarragona, 1927, pàg. 49.

³¹ CAPDEVILA I FELIP, S. *El castell de Guimerà*, Tarragona, 1927, pàg. 22.

³² PUIG I TÀRREC. A., "Notes històriques", a *Santa Maria i Sant Esteve de Guimerà*, Barcelona, 1986, pàg. 20.

³³ CAPDEVILA I FELIP, S. *El castell de Guimerà*, Tarragona, 1927, pàg. 10.

³⁴ JDM i MMFG, "Sant Sebastià de Guimerà (abans Santa Maria) a *Catalunya Romànica*, XXIV,1997. Pàg. 531.

³⁶ DUCH MAS, J. *Ramon de Mur, amb taller a Tàrrrega, autor del retaule de Guimerà* (s. XV), Tàrrrega, 1980.

³⁷ MMG, "Sant Sebastià de Guimerà (abans Santa Maria)" a *Catalunya romànica*, citat, pàg.532.

³⁸ *Ibidem*, pàg. 533.

- ³⁹ SANÇ CAPDEVILA, *El castell de Guimerà*, Tarragona, 1927, pàg. 20.
- ⁴⁰ *Ibidem*, pàg.12.
- ⁴¹ SANÇ CAPDEVILA. *Santa Maria i Sant Esteve de Guimerà*, Barcelona, 1986, pàg. 38.
- ⁴² PUIG I TÀRREC, A. "Notes històriques", a *Santa Maria i Sant Esteve de Guimerà*, citat, p. 20.
- ⁴³ *Gran Enciclopèdia Catalana*, vol.12, pàg. 661.
- ⁴⁴ *Ibidem* pàg. 655.
- ⁴⁵ PUIG I TÀRREC, A. *Notes històriques*, citat, pàg. 83.
- ⁴⁶ CAPDEVILA I FELIP, S., *Santa Maria...* citat, pàg. 23.
- ⁴⁷ *Gran Enciclopèdia Catalana*, vol. 12, pàg. 655.
- ⁴⁸ PUIG I TÀRREC, A., *Notes històriques*, citat, pàg. 92.
- ⁴⁹ IGLESIES, Josep, "Terratrèmol", a *Gran Enciclopèdia Catalana*, vol.14. Barcelona. 1980, pàg. 366
- ⁵⁰ PUIG I TÀRREC, A., *Notes històriques*, a *Santa Maria i Sant Esteve de Guimerà*, Barcelona, 1986, pàg. 44.
- ⁵¹ CAPDEVILA I FELIP, S. *Santa Maria...* citat, pàg. 41.
- ⁵² *Ibidem*, pp-38 i 158.
- ⁵³ PUIG I TÀRREC. A. *Notes històriques*, citat, pàg. 17.
- ⁵⁴ MIRO I ROSINACH, J.M., "Les esteles", a *Catalunya Romànica*, vol. XXIV. pàg. 532. MIRO ROSINACH, J.M. (1986) pp. 34 i 44.
- ⁵⁵ JMMR A *Catalunya Romànica*, XXIV, pàg. 532.
- ⁵⁶ PUIG I TÀRREC, A. *Notes històriques...* citat, pàg. 60.
- ⁵⁷ *Ibidem*, pàg. 58.
- ⁵⁸ CAPDEVILA I FELIP, S.- *El castell de Guimerà*, citat, p. 34.
- ⁵⁹ Llegendes en què es parla de Galceran de Pinós, que va salvar al vida en endinsar-se en un bosc de pins en una lluita contra els sarraïns. (Pinós de Solsonès)
- ⁶⁰ ARMAND DE FLUVIÀ, "So", a *Gran Enciclopèdia Catalana*, vol.13 pp.673/674.
- ⁶¹ CAPDEVILA I FELIP, S. *El castell de Guimerà*, citat, p. 76.
- ⁶² AA. DD. *Mercats i fires a Guimerà. Pergamins reials*, Tàrraga, 1995.
- ⁶³ CAPDEVILA I FELIP, S. *El castell de Guimerà*, citat, p. p. 14-20.
- ⁶⁴ CAPDEVILA I FELIP, S.- *El castell de Guimerà*, citat, p.
- ⁶⁵ PUIG I TÀRREC, A. *Notes històriques*, citat, p. 122.
- ⁶⁶ CAPDEVILA I FELIP, S.: *El castell de Guimerà*, citat, p. 22.
- ⁶⁷ Va quedar al descobert un fossa comuna de pedra i forma cònica del primer cementiri i amb restes antropològiques.
- ⁶⁸ PUIG I TÀRREC, A. *Notes històriques*, citat, p.135.
- ⁶⁹ *Diario de Barcelona*, 3 d'octubre de 1874.
- ⁷⁰ Es pot observar l'alçada on va arribar l'aigua en la recordada rubinada.
- ⁷¹ Arxiu Històric de Guimerà, avui a l'Arxiu Comarcal de Tàrraga. Fons municipal.
- ⁷² CAPDEVILA I FELIP, S., *El castell de Guimerà*, citat, p. 22.
- ⁷³ *Crònica de Catalunya*, 30 de setembre de 1874.
- ⁷⁴ PUIG I TÀRREC, A., *Notes històriques*, citat.pp. 97 i 166.
- ⁷⁵ PUIG I TÀRREC, A., *Notes històriques*, citat, pàg. 157.
- ⁷⁶ PUIG I TÀRREC, A., *Notes històriques*, citat, pàg. 101.
- ⁷⁷ PUIG I TÀRREC, A.; *Notes històriques*, citat, pàg. 166.
- ⁷⁸ jtosti.com/villages/olette.htm
- ⁷⁹ MEDINA MORALES, J.E., *Memòries dels treballs...* citat. Pàg. 26.
- ⁸⁰ Segons plànol de construcció del presbiteri i que porta la data de 1861.
- ⁸¹ AHC de Tàrraga. Fons municipal de Guimerà. *Llibre de la Cort del Batlla*, 1581-1586.
- ⁸² CAPDEVILA I FELIP,S., *El castell de Guimerà*, citat, pàg. 22.
- ⁸³ PUIG I TÀRREC,A., *Notes històriques*, citat, pàg.131.
- ⁸⁴ CAPDEVILA I FELIP, S., *El castell de Guimerà*, citat, pàg. 61.
- ⁸⁵ FARRE I TARGA, M.A., *Obres al castell de Guimerà...* pàg. 202.